

ЭНСИЭЛИ

Намулууһун хаһыата 1935 сыл алтынны 5 күнүгэр төрүттээн итэ

2001 с.
Ыам ыйын
24
күнэ
чэппиэр
№ 59 (8902)

Халаан-2001

УУ ЭТЭННЭ КЭЛЭН ААСТА

Ыам ыйын 23 күнүгэр буолбут улуустаагы паводковой комиссия муньаар баһылык бастагы солбуйаччыта Попов В.А. «Уу харбакка этэнгэ ааста, ол эрэри сарсын уу иккис потога калихтэринэн сибээстээн сэрэхтээх буолуохха, паводковой комиссияны тарҕаппакка хаалларыахха» диэтэ.

Ыксаллаах балаһыаньа отделын сэбиэдиссэйэ Колмогоров Г.Г. маньык информацияны иһитиннэрдэ: «Бэҕэһэ кизһэттэн Үөдэйгэ уу түргэнник түспүтэ. Баастаан Партизан, онтон Граф Бизэргин суолун быспыта. Онтон Намга таһаарбата. 2 Хомуустаахха түүн 3 чаастан саҕалаан уу түһэ турар. Бу нэһиликкэ аллараа олорор ыаллары уу 40 бырыһыан ылла. Партизанга уу 25 ыалы ылла. Онтон Хамаҕаттаҕа аҕыйах ыалы эмиэ ылла.»

ИДьУО начальнига П.А. Зырянов халаан уутун кэмигэр улууска туох да быһылаан тахсыбата диэн иһитиннэрдэ.

Улуус муньаарын председетелэ Н.Н. Баишев иһитиннэритинэн, маассабай средстволар информацияларын нөҕүө нэһиликкэ уу кэлигин туһунан бил-

лэриллэн испитэ. Ол курдук, «Нам» ТРК үстүү чаас буола-буола иһитиннэри оҥорбута, «Энсиэли» хаһыат редакцията бэйэтин страницаларыгар халаан туһунан бэчээттээн испитин таһынан республика икки улахан хаһыатыгар-«Саха сиригэр» уонна «Республика бүтүүнүгэр» информацияны бэйэрэн испитэ. Дьокуускайтан НВК үлэһитэ С. Ермаолаев Намга тахсан бүтэһик дааннайдары ылан сэрэдэ сарсыарда республика телевидениетынан көрдөрдө. Николай Никитич паводковой комиссия салгыы үлэли хаалара ордук, эмискэ өссө уу кэлэн хаалар түбэлтэтигэр бэлэмнээх олооробут наада диэтэ.

Муньах түмүгү 14 киһиттэн састааптаах хоромньуну ааҕар-суоттуур комиссия тэриллитин туһунан этилиннэ, бу комиссия үлэтин саҕалаата, нэһиликтэр баһылыктара бэйэлэрин нэһиликтэригэр эмиэ комиссия тэрийэн үлэлээлэр.

Попов В.А. халаан уутун кэмигэр күүскэ үлэлэспит комиссияҕа, тэрилтэлэргэ махталын биллэрдэ.
В. РЫКУНОВА

Ыам ыйын 21 күнүгэр, үлэ чааһын кэнниттэн, халаантан сэрэтэр улуустаагы комиссия муньаар председателэ А.Н. Дьяконов салалтатынан ыгытылына. Онно нэһиликтэр дьаһалталарын баһылыктара, тэрилтэлэрин салайааччылары, дьаһалта эппиттээх үлэһиттэрэ кыттан, сааsky халаан уутун ити күннээҕи туругун дьүүлэстилэр.

Дьокуускайга халаан ууттунан сэрэтэр киин республикатаагы управлениера кириэн үлэлээбит, улуустаагы комиссия чилиэнэ Р.Н. Мохначевская кутталлаах быһыыга-майгыга Дальнай Востоктаагы региональной управление начальнига, генерал полковник Г.А. Короткин салалтатынан икки самолёттаах, эмиэ итиччэ вертолеттаах этэрээт кэлэн көмөлөһөрүн эттэ. Бомбардировщиктар биер сырыларыгар 150 кг. ыйааһынаах 2-4 буюмбаны быраҕаллар. Руслан Николаевич буюмбалааһынга көтүһүн улууһугар өрүс сүһүнэ ханан ааһарын чуолкайдааһынга көмөлөспүт.

Ити күн уу Хагалас аллара бөһүөлүктэрин, Капитоновканы ылыт. Капитоновка бөһүөлүгэ уу таһыма үрдээн үрдүк күүрүүлээх электрическэй уот линиятыгар авария тахсан, линия араарыллыбыт. Ол түмүгэр Намга уот барбыт. Дьокуускайга намьнаах уулуссалар бэрэктэригэр кумаҕы кутан үрдэтии үлэтэ күннэри-түүннэри ыгытыллар. Онно уу таһыма сыһыа үрдүүр. Үөдэй 90%-на ууга барбыт. Улуустартан бастагынан Намтан киин управлениера бэрэстэбиттэл кириэн үлэлэспитэ биһирэммит. Итилэр тустарынан Р.Н. Мохначевская иһитиннэрдэ.

Улуус баһылыга, комиссия председателэ А.Н. Дьяконов улууска

УУ ИККИС ДОЛГУНА КҮҮТҮЛЛЭР

кутталлаах быһыы-майгы биллэриллибитэ онунан хааларын, уу ылар нэһиликтэрин балаһыаньалара ыраханьын, ол курдук Эһэлээх арыгытытан саҕалаан аллара Харыйалаах туһаайыгынан киэн сиргэ муус хамсаабакка кэриэтэ сытарын, уу кыраалаан эбиллэрин информациялаата. Уу таһыма Өлүөхүмэҕэ, Хагаласка, Дьокуускайга үрдүгүн, кыраалаан намтыы-намтыы эбиллэ турарын, Ленскэйтэн уу үһүс долгуна иһэрин, Өлүөхүмэҕэ уу таһыма 11 м. 40 см., Дьокуускай 8 м. 35 см., Кангаласка 11 м. 85 см. тиийбитин эттэ. Намга электрическэй уот арахсан бэкээринэҕэ килиэп астамматын, балыһаҕа итии бэриллибэтин бэлиэтээтэ уонна МУ НУ ЖКХ-ға, улусПО салалтатыгар кизһэ 8-9 чааска дылы уот кэлбэтэҕин ити объектары быстах схеманан уотунан хааччылары соруудахтаата. Нэһиликтэргэ аналлаах комиссиялар, дьуһууругубалар тэриллиттэрин иһитиннэрдэ.

Ю.П. Ермаолаев Ленскэйгэ 5 тыһ. тн. уматык ууга барбытын, Хагаласка икки киһи, биер оро ууга оһолломмуттарын, арылары кэрийэн көрбүттэрин, муус Харыйалаахха дылы хамсаабакка сытарын, Эһэлээҕи буюмбалааһын саҕаламмытын, улуус территориятын хоту өттүн ууга ырааһын, өрүс кытыгытыгар балыксыттар суохтарын тустарынан информацияны оҥордо.

Түмүккэ А.Н. Дьяконов уу ылыт нэһиликтэрин дьаһалталара дьиз-уот, суол, электрическэй, те-

леграфнай линиялар остуолбалаарын, суоллар, муосталар, даамбалар алдыаныларынан тустарынан отчуоту эрдэттэн бэлэмвиллэригэр сүбэлээтэ.

Ыам ыйын 22 күнүгэр халаан ууттунан сэрэтэр улуустаагы комиссия сарсыардаангы муньаары ыгытылына. Муньаахха комиссия председателэ А.Н. Дьяконов Эһэлээх арыгытытан хоту 35 км. усталаах муус харбытын, Үөдэйгэ, Партизанга, Граф Бизэргэ уу кыраалаан кэлэрин информациялаата. Ити сарсыарда Граф Бизэргэ 8 м. 59 см. уу кэлбит. Дьокуускайга, Кангаласка уу эбиллэ турар. Кангаласка уу 12 м. 19 см. үрдээбит. Намтан Дьокуускайдыр суолу уу эсиринэн быспыт. Дьокуускайга оскуолалар, оро садтара үлэлээбэттэр. Куорат намьнах сирдэригэр күннэри-түүннэри буор кутуллар. Итилэр тустарынан комиссия председателэ иһитиннэрдэ. Нэһиликкэ орто-тугар өйдөтөр үлэни күүһүрдэргэ сүбэлээтэ.

Комиссия муньаарын кыттыылаахтара куораттыр суол 49-с км. пост үлэлэбитин, көспүт дьон олоор дьизэлэрэ, астары бэлэмнэрин, улусПО бэкээринэтигэр уот бардына холбоноор автономнай станция бэлэмн, Партизан нэһиликтэргэ трактор уматыга бүппүтүн, билигин 5 трактор турарын этилэр.

В. СЫРОМЯТНИКОВ

(Улуус баһылыгы муньаарыттан бэлиэтээһиннэр)

Ыам ыйын 21 күнүгэр планеркаҕа ыксаллаах балаһыаньа отделын сэбиэдиссэйин э.т. Колмогоров Г.Г. иһитиннэритинэн, Арбынга дьону көһөрүүгэ сөптөөх үлэ барбатах, ол курдук, 38 оҕо хаалла диэн биллэригэр вертолет ыһпыттарыгар түөрт оҕо уонна икки дьахтар эрэ кэлбиттэр. Онон ырахан сыаналаах вертолет сырыгыта таах буолбут. Бу нэһиликкэ сүөһү үс ыгымьыт иккитэ уонна нэһиликкэ аҕара хаалбыт.

Хатын Арыы нэһилиэгин баһылыга Новгородов А.Г. иһитиннэритинэн, Граф Бизэргин суолугар милиция, ГИБДД сотрудниктара суукканы быһа дьуһууругубалылар, нэһиликкэ төптөрү кириэр дьону ыһпыттар. Онтон нэһиликкэ уу кэлэригэр улахан болдомтотун уурбат курдук төттөрү кириэ сатыыр. Граф Бизэргэ бу күнгэ 50 киһи хаалбыт, биер да оҕо хаалбатах. Бэйэбит эппитинэспитигэр диэн 18 сүөһүнү хаалларбыттар. Сылгы барыта таһаарыллыбыт. Оскуола, детсад үлэтэ тохтотуллубут.

Партизан нэһилиэгин баһылыга Гуляев Ф.Д. маньык информацияны иһитиннэрдэ:

—Нэһиликкэ оперативнай хамаанда, дьаһалта бэрэстэбиттэлэ бааллар, 3 автобус бэлэм тураллар. Баскыһыаньа түүн тревога биллэрин трасса нөҕүө дьону көһөрүү буолбута. Үгүс дьон аһаҕас халлаан анынгар хаалбыттар, онон палатка наада. Нэһиликкэ 200-н тахса улахан киһи хаалбыта.

ИДьУО начальнига П.А. Зырянов маньык информацияны биэрдэ: —Сотрудниктар бириди нэһиликтэринэн сыһыарыллан үлэли сылдьаллар. Үөдэйгэ суол быһылаана таһаарылына. Партизанга сирена холбоон өйдөтөр үлэни ыгыта сатаатыбыт.

Нам селотун баһылыга Д.П. Корякин иһитиннэритинэн, сэрэтии үлэлэр ыгытылла тураллар, Ленскэй, Строительнай уулуссалар олохтоохторо сүөһүлэрин ипподромга көһөрөллөрүгэр усулуобуйа тэрилиннэ. Эвакуационнай пууннарга уу эрэ баар, бородукталарын бэйэлэрэ аралыналлар. Санаторнай детсад ууга барар туруктааһын оҕолор дьизэлэригэр таратылынылар. Дьуһууругуба автобустар, улахан массыыналар тураллар.

ТХУ начальнига Бочкарев А.А. биллэритинэн, Хайгылааахха тийэ хоту өттүгэр бэрэбиэркэҕэ сылдьыбыттар. Балаһыаньа мөлтөх. 4107 төбө сылгы баар, даллара аһаҕас, сүөһү аллара сылдьар. Бөтүнгэ дьуһууругуба суох, дьаһалта дьизэтэ хатааһынаах. Хамаҕаттаҕа дьуһууругуба эмиэ суох. Хатырыкка сылгылары үөһэ таһаара сылдьаллар, онтон сүөһүлэр аллара кириэ тураллар.

Улуус баһылыга А.Н. Дьяконов «Дьокуускайтан МЧС-тан биер, тыа хаһаайыстыбатын министрствотыттан 5 бэрэстэбиттэл биһиги улууспуругар кэлэн үлэлээһэ сылдьаллар; уу куттала ааһа илик, онон олох бэлэмнээх буоларбыт ирдэнэр, уу ылар нэһиликтэриттэн дьону көһөрүү 100 бырыһыан ыгытылларыгэр сорук турар. Куораттан тахсар массыыналары барыларын бэрэбиэркэлиэххэ» диэтэ.

Бу муньаахха Ил Түмэн депутата Г.Г. Местников кыттыыны ылла, кини дьону көһөрүүгэ о.д.а. сүбэлэри биэрдэ.

Бэлиэтэниэ В. РЫКУНОВА

УУТТАН, АСТАН СҮҔҮРҮӨХХЭ СӨП СЭРЭНИИ!

Бу күнүгэр республика үрдүнэн халаан ууга күүскэ кэлэн уу хаачыстыбата мөлтөөтө. Ленскэй куоракка 5 тыһ. тн. нефтебродуукта, уу ылыт нэһиликкэ элээх пууннарын канализациялара, помуйалара, бөхтөрө, кирдэрэ-хахтара өрүскэ түстэ. Анализтар көрдөрөллөрүнэн ууга баар микроб ахсаана 1 мл. 225-кэ тиийбит, нуорматтан түөрт төгүл үрдээбит. Сибээһэй киртийи (ЛКП) 1 л. ууга 1200-кэ тэнгэспит. Олаата нуорматтан 120 төгүл улааппыт.

Кирдэх уу ис тибин, паратиф, дизентерия палочкаларынан, саһарар ыарыы вируһунан, листик сымьыттарынан сутулларын умнумуохха. Бу күнүгэр ЖКХ водовоз массыыналарыгар «Акватабе» диэн ууну дезинфекциялыр таблеткалары тутталлар. Ол эрэри ити таблеткалар 100 бырыһыаннаах гарантияны биэрбэттэр.

Бу күнүгэр уонна мантан сайын сыстыганнаах ис ыарыыларын уонна астан сүһүрүү кутталлара улаатта.

Сыстыганнаах ис ыарыыларын кирдэх илии дьайыгыта диэн ааттыыллар. Олоргон элбэхтик тарҕамьыт ыарыыларынан дизентерия, сальмонеллез буолаллар. Бу ыарыылары тарҕатар сүрүн биричинэлэри туоратар уонна онтон сэрэхтээх буолар наада.

Аһылыкка сибээһэй, үчүгэй хаачыстыбалаах бородууктаны туттуохха уонна холодильникка харыйаахха.

Оҕо тэрилтэлэригэр үтүу оргутан эрэ баран туһанаахха. Сайынгы кэмгэ кремнээх тортары, пирожнайдары о.д.а. астары оҥоруу бобуллар. Фруктаны, оҕуруот аһын оргуйбут уунан сууйулуохтаах. Куурусса сымьытын туттуллар бөддьүө бэчээттэммит эрэ буоллаҕына туһанаахха. Куурусса сымьыгыта 25 хонук устата туттуллар. Эргизэн тэрилтэлэрэ, биердиилээн атыылааччылар буорту буолар аһы харайар холодильниктаах буолуохтаахтар.

Кинилэр аһы, табаары сиртэн 15 см. үрдүктээх поддонга ууруохтаахтар. Атылылыр миасталэрэ, тулатаагы территориялара ыраас буоларын хааччылаахтаахтар. Атыылааччы медицинскэй кинискэлээҕэ, умывальниктааҕа ирдэнэр.

Бу ыйылары туһунан ис ыарыытыттан харыстанарга ынгарабыт.
С. СЫРОМЯТНИКОВА, Е. КАНАЕВА, санврачтар

ХАРИТИНА НИКОЛАЕВНА ПАВЛОВА - Нам улуустаагы гимназиятын нуучча тылын уонна литературатын учуутала.

Бийиги — энсиэлиппини!

САХА ТЫЛА ТОБО СЫҤЫРАРЫЙ...

(Бүтүүтэ. Иннин 54, 55, 56, 57, 58 № №-гэ көр)

Саха тыла саргылаах санаалаах, саха тыла ийииллээх истээх, саха тыла саталаах сангалаах, саха тыла иччилээх-илбистээх, иһэ-истээх, таһа-тастаах тыл. Манньк тыл сыһыран кутун-сүрүн сүтэрдэтин, сэттээх-сэмэлээх буолуо. Айылҕа тух да мээһэ суола-ийһэ суох сүтэн хаалбат. Айылҕа сокуона оннук. Бу тыл сүтүүтэ аан дойду дьонугар-сэргэтигэр, кизин-мэнгэ халлаан куйаарыгар мунура биллибэт улахан сүтүк буолуо. Омук эстиз буоллаҕа. Оннооҕор сир үрдүттэн кыыл-сүөл, үүнээйи биир көрүн өлөн сүтүгүнэ, аан дойду идээтин курдук көрүллэр. Ону аан дойду сайдыытаах дьон, бу саха тыла бэйэтэ ураты сыттааһын-сымардааһын, дьүһүннэрин, амтаннаарын, дорвоонноон таһынан тыһыс айылҕата биэрбит туһунан бөлөсүпүтүлээһин биллэр эбит. Билиһи, буккуллубут сахалар ону билэбит дуо. Ким билэр... Тыл дьайар күүһүн аанньа ахтыбатпыт бэрт ээ!

Холобур, сир атылланар диэни элбэхтик иһиттим. Бу этиини сөбүлээбэһин урут эмиз этэн турарбын. Тух барыта маннай тылтан сагаланар уонна айылҕа сокуонун быһыытынан хамныыр-харамай, оннооҕор үүнээйи бэйэлэрэ сирдэхтэр-уоттаахтар. Онтуларын харах харатын курдук харыстыыллар. Сирдэрин былдытымаары хааннарын товоолор. «Сир атылланар». Дьэ, дыкки өй-санаа. Бу өй киртийиитэ, хараарыта быһыылаах. Сири киһи айбатаҕа. Сири таһара барыбытыгар анаан айбыта. Киһи бэйэтэ айбытын, оҕорбутун атылылахтаах. Төһө да дьадаһыттан, истээн быһаанаары харчы оҕоро сатаабышыт иһин Ийэ сирбитин атыһа таһаар буоллахпыттына, ыһах мангыраабат, ыт үрбэт ыаллара буолуохпут. Аҕа дойду сэринигэр биһиги дьоммут хас ытса саҕа сирдэрин иһин тыһынын толук биэрбиттэрэ. Төрөөбүт сирдэрин буорун илдьэ барыттар уонна ол сирдэрин көмүскээн сэрри толоонугар охтубуттара. «Сир» диэн олус дириг өйдөбүл. Сир баар буолан баарыт. Сир атылланар буоллаҕына, тух барыта аатыһылынан сөп. Киһи эмиз. Сир атылланар буоллаҕына, сиргэ таптап, патриотизм этин суох буолуо. Сири «продажная шкура» оҕорор олох сыһна. Оннооҕор Москуоба таһыгар сири араас албаһынан атын суоарыстыба дьон атылланар эрэллэр. Бэрк биэрэллэр. Тьа киһитэ үйэ-саас тухары туһанар, көлүөнэниэн бөрүллэн иһэр бас билэр анал сирдэх буолуохтаах. Онтукайыгар сьыл айыһы нолук төлүөхтээх. Сири түүлүн (арендалыан) сөп. Төһө да түүлээбитин иһин, бэйэлээх-бэйэтин сири харыстыыр, алдыаттарбат, атаҕастап. Бу сир иччитэ бука тыһына-ахтык бардаһына, ону оворло, сиэннэрэ ылбат буоллахтарына, сударыстыба тух да төлөбүрэ суох ыһахтаах. Ханньк да тизгэн (уһаайба), онтон да атын сир буоллун «атылланар» диэн тылы туттулуо суохтаах. «Бариллэр», «ананар» диэн тыллар туттулуохтаахтар. Тыл туһунан кэпсэтэрибит быһыытынан аһыйах сир туһунан этиллэр. Итинэн буоллаҕына, атын да суруйааччыларбыт суруйан хаалларбыт тылларын-өстөрүн үөрэтээччилэр оҕо өйүгэр хатаан, ону туһанарга үөрэтэллэрэ буоллар. Начаас тарһанан, оннуларын булуо этилэр. Билиһи көмүүтэр, интэриниэт үйэтигэр сорох бэрэдиимиттэр чаастарын көбүрэтэн тыл уруктарыгар биэриэххэ. Үнүбүрсүтүөккэ саха салаатын устудьуоннарыгар саха итэҕэлин үнүкү доһуһуолаах оһуоһай этэри, араатардыгы үөрэттиэххэ. Итинэн бэрэпиэссэр Ньукулай Бөтүрүөп оһуоһай туһунан үлэтэ олус туһалаыа. Сөдүөт Багакап, Уйбаан Күөгэлэп уо. д. а. барытыгар курдук «Тыл тьыһаа-тыра» баара буоллар, саха тыла ырааһыраыгар эмиз биир көмө буолуох этэ. Онно оворло, улахан да дьон сахалыы, атын да омуктуу ыраастык сангарга эбиниз этилэр. Мин сэттэ уон сааспар диэри төбөбөр, сүрэхтэр баар санаабын сатаан этэр кьаһын суох буолан эрэйи көрөбүн. Сахалыы хаһыат, араадыһа, Ил Түмэн ыйылыларыгар-кэрдиилэригэр этилэр тыллары көрөн көннөрөр, сахалыы тыһы-

һан ылаары алдытар, атаҕастыыр буоллаҕына билдданылылахтаах уонна улахан ыстараабы төлүөхтээх. Дьининэн ыстарааптааҕар буолуох ыраханньк сир иччитэ уонна таһара дьүүлүөбэ. Ону айылҕа оҕото — киһи өйдүөхтээх.

Дьэ, хайдах буолабыт, тугу тобулабыт. Чэ, аны төһө да лабанха буолбутун иһин быһаара сатаан көрүөбүн! Биһиги чахчы түүр тыллаах буоллахпыттына нууччалыыга охтон уонна күн-дьыл сууйан умнан кэбиспит тылларытын тыл үөрэхтээхтэрибт үчүгэйдик илдьиригэн түүр тылтыттан ылаахтыгына хайдаһый. Ол хааммытыгар сылдыар түгөһ өйбүт (генная память) көмөлөһөн түргэник ылыһыа этибит. Манан түүрдүү тыл анал үөрэхтээхтэрэ Бөтүрүөп уонна Баһылайап дьарыктаныахтарын сөп. Ити туурактар элбөх атын омугу кьтта былааспатах халыг омук буолан төрөөбүт тылларын быһыргытынан, ыһыктыбакка чөмүччү соғус илдьэ сылдыан эрдэхтэрэ. Кинилэр ити «актер» диэни «ойуундүү» дииллэр эбит дии. Кырдык даһаны... «Ойуундүү» сахалыы «ойуундүү» диэн курдук ээ. Майгыһныыр дии. Кырдык ойуун ылыһыг, үңкүүдүүгү, сирэй-харах туттар уонна хомуһуннаах, иччилээх тыллаах дэгиттэр актер буоллаҕа эбээт.

Бу «ай», «скай» сыһарылыларынан уонна нуучча алпаабытын буукубаларынан бэрт элбэх суруйааччыларбыт, сэрри кьттгытылаахтара уонна атын бары үөрэхтээхтэрибт туттубут да, суруйбут да буоланнар, умнарбыт, бырабарбыт олус ыраахана чахчы. Ол да буоллар, кинилэр бары нууччатыты кэмигэр олорон үйэлэрин мовробуттарын санаан, кими да хомнобокко, сахабыт тыһын чөлүгэр түһэриэхпитин, онон бэйэбит эмиз сахалыы додобутун илдьэ сылдыһыгытын баҕар буоллаахпыттына, ити сыһыарылартан уонна алпаабыттан тэйдэхпитинэ табыллара буолуо. Кырдык, сорох (сүүрбэччэ) тыл атын сахалыы өйдөбүлэ суох буолан «скайһын», «айһын» хаалара буолуо. Төһө да элбөх үп эрэйиллэрин кэрэйбэкс үөрэх кинигэлэрин: букубаары, ааҕар кинигэни, кьрамаатыканы (таба суруйууну) уларытан таһаара охсуохха. Кэтэҕэмидээтэхпитинэ, ордук диригэтиэхпит, ону көннөрөргө өссө өркөн үп эрэйиллэр буолуо. Билиһин нууччалыы этиллэ сылдыар саха тылларын (тыһыынчанан тыл) сахалыытын оворлоо эттиэххэ уонна ити нуучча сыһыарылаах тыллары хайдах сахатытан сангарар онкулун (быраабылатын) үөрэттиэххэ, өйдөтүөххэ. Ону олох оҕо саатыттан саҕалаахха. Оҕо өйө хомойд. Түргэник ылыһахтара. Оннооҕор кьтайдар, дыопиуннар онунан-сүүрбэниэн тыһыынча иероглибы өйдөрүгэр хатыыллар. Хата, сайдыыгара баһаам. Оворлорго быһыргы умуллубут тыллары быһааран төнүннэриэххэ. Мин түбөһэ түһэн Далан үһүйээннэри уонна номохтору суруйбут кинигэтин аахпытым. Онно элбэх мин олох истибэтэх быһыргы сахалыы тылларым бааллар эбит. Итинэн буоллаҕына, атын да суруйааччыларбыт суруйан хаалларбыт тылларын-өстөрүн үөрэтээччилэр оҕо өйүгэр хатаан, ону туһанарга үөрэтэллэрэ буоллар. Начаас тарһанан, оннуларын булуо этилэр. Билиһи көмүүтэр, интэриниэт үйэтигэр сорох бэрэдиимиттэр чаастарын көбүрэтэн тыл уруктарыгар биэриэххэ. Үнүбүрсүтүөккэ саха салаатын устудьуоннарыгар саха итэҕэлин үнүкү доһуһуолаах оһуоһай этэри, араатардыгы үөрэттиэххэ. Итинэн бэрэпиэссэр Ньукулай Бөтүрүөп оһуоһай туһунан үлэтэ олус туһалаыа. Сөдүөт Багакап, Уйбаан Күөгэлэп уо. д. а. барытыгар курдук «Тыл тьыһаа-тыра» баара буоллар, саха тыла ырааһыраыгар эмиз биир көмө буолуох этэ. Онно оворло, улахан да дьон сахалыы, атын да омуктуу ыраастык сангарга эбиниз этилэр. Мин сэттэ уон сааспар диэри төбөбөр, сүрэхтэр баар санаабын сатаан этэр кьаһын суох буолан эрэйи көрөбүн. Сахалыы хаһыат, араадыһа, Ил Түмэн ыйылыларыгар-кэрдиилэригэр этилэр тыллары көрөн көннөрөр, сахалыы тыһы-

һыыр таһаарааччылары (эрэдээк-төрдэри) үөрэтэн үлэлэтиэххэ. Сахалыы көннөрүллэн иһэр буоллар, на, саха санга та түргэник чөлүгэр этэ.

Саха оҕото аангылыһа уонна нуучча тыһынан икки кьнаттанан өрө көтүөхтээх дииллэр. Олус сөптөөх этии. Уонна, мин санаабар, бэйэтэ (көндөй көхсө, саллаҕар баһа) сахалыы куттаах, сахалыы итэҕэллээх, уу сахалыы тыллаах буолуохтаах. Оччоҕо эрэ сахалыы өйдөөх-санаалаах, анаарылаах алдырайыбатах чөл саха буолуоҕа. Кини төрөөбүт төрүт тыһын ыраастык билэрэ атын омук тылларын эмиз ыраастык билэригэр бөҕө төһүү уонна көтөр үрдэл буолуоҕа. Оҕо үөрэттэххэ, 3 сааһыгар диэри 2-3 тыһынан буккуйбакка кэпсэтэр буолар үһү. Тьас, дорвоон күүһэ эмиз сүңкэн. Дорвоону сатаан аттаран тыаһаттахха, таас да дьини суулары дииллэр. Хомус дорвоонунан ырыһыны үүрэллэр, киһини үтүөрдэллэр. Олоххо тардыһыны үтүөскэтэр, эт-сиин күүһүн түмэр буоллаҕа. Билиһин иһэтин кизилитигэр сытар төрүү илик оҕо сьмнаҕас тылы, кэрэ муусуканы иһитиннэрэн иитиһи ытталлар үһү. Ол оҕо кэлэр олоғун кэрэһилир онкула (багарараамматта) буолар эбит. Бу иитиллэр өвбүт ханньк омук тыһынан, ханньк аксыһынан иһэтин иһигэр сытан истибитэ кини ким буолуохтааҕар улахан дьайыһы оҕороро буолуо дии саньыбын. Ол иһин, аан маннай тыл баар этэ диэтэхтэрэ. «Киһилии кэпсэтигэр, сахалыы сангарыаһын!» диэн саха өһүн хоһоонун умнумоғун! Бу өс хоһооно «сөпкө сангарыаһын» диэни таһынан «ыгылыһыкка эрэ ылыктааһы кэпсэтигэр» диэн өйдөбүлү биэрэр ээ. Араадыһанан иһиттэххэ, аһыйах да буоллар, ити нууччалыы сыһыарылары туттубат эбэтэр туман, уу сахалыы сангар дьоннор сина бааллар. Ол дьин сахалыы буолан истэргэ үчүгэй сүрдээх. Ити сахалыы ыраас сангаһы истибэкс сылдыар киһиэхэ кьрдык сөрүүн сүөгэй курдук сүрэйи-быары сөрүүкээн кьирэр ээ.

Эһигини сэргэһит таарыйа нууччалыытынан этиллэ сылдыар, тылбаастаммат тыллары кьратык сахалыы эттээн-сииннээн көрүөбүт эрэ... Холобур, «Спортивной Саха сирэ» диэни спорт күрэс былдыаһыта буоларын быһыытын «күрэттээх (күрэс былдыаһылаах) Саха сирэ» дири хайдаһый. Оччоҕо «Саха сирин үһүс спортивнай ооньуулары» — «Күрэскэ Саха сирин үһүс ооньуулары» буолан тахсар. «Спорт национальной көрүгэр» диэни «Сахалыы күрөс көрүгэр» дири олуона буолбатах. «Спортсмен» — «күрэс былдыаһааччы» эбэтэр «күрэттээхччи» буолар. «Күрэс» (күрэх буолбатах) диэн тыл «дьулур» диэн тылы, өйдөбүлү кьтта ыга ситимнээх. Ханньк баҕарар күрэс (спорт) дьулурду эрэйэр. Тренер — уһуйааччы, тренерский үлэ — уһуйуу үлэтэ, чемпион — бастаабыт, Обсалютнай — чьпчаал. Оччоҕо «обсалютнай чемпионат» — чьпчаал бастаһы» буолар. «Обсалютнай чемпион» — «чьпчаал бастаабыт» диэни. Финальная хапсыһы — тьнэх хапсыһы, полуфинальная күрэттэһи — түмүк иннинээҕи күрэттэһи. «Күрэттэһи кьлаабынай судьуйата» диэни «күрэттэһи үрдүкү судьуйата» дири сөп. Арбитр — тойон, боковой — ойөөс, главный — сүрүннүүр судьуйалар дири сөп ини. Үрдүкү (сүрүннүүр) судьуйа ооньууну (күрэттэһини) бүтүннүүтүн сүрүннүүр, оттон Тойон судьуйа хапсыһыны, кьирсиһи тутта тойонноон ыттар. Спортивнай уклоннаах лааһыр — күрэскэ охтуулаах түөлбө. Спортивнай-оздоровительнай лааһыр — күрэттээх-чэбдигирдэр түөлбө. Физкультура уонна спорт — чэбдигирди уонна күрөс. Чэбдик буолуу диэн эти-сиһи, өйү-санааны чэбдигирдэр араас онкуллары туһанан олоруу, сылдыһы. Ол аата эти-хааны уһугуннарыны оностуу. Оннук киһи арыгыга, табахха охтубат. Чөл олох, чөл буолуу диэн алдырайыбатах, бүтүн олох диэн өйдөбүл. Алдырайыт олоғу бэрт элбэх онкулларынан быһаарыахха сөп. Оттон төрөөбүт тылы сэнээһин, сыһырдьы бу олох, наасыйа алдырайытынан олус улахан көстүүтэ, туоһута. Оҕо, сьлыгы, сүөһү түөлбөтэ. Медицинскэй-страховой компания — эмтэни көмүскэлин хампааньыта (тэригэтэ). «Сорох отделлар» диэни «сорох сүһүөхтэр.» Урут «первичной организации» диэни тылбаастаан «алын сүһүөх тэрилтэ» дири этибит, син

өйдөнөр этэ. «Тэрилтэ» диэн өйдөбүл олох өллө, наар «организация», «предприятие» буолулар. Маршрутнай автобус — туһааннаах обтуобус, заказной автобус — аһаммит обтуобус, Потребсоюз, потребобщество — атылаһааччылар тэрилтэлэрэ, былаан — тосхол, учуутал — үөрэтээччи, преподаватель — тизрэдээчи. Активной позициялаах киһи — сэргэх куттаах киһи. Сэргэх куттаах буолан бэйэтигэр бүгэн оворбокко, кэлэн-баран көмөлөһө-амалаһа, көүлөһэ сылдыар сэргэх киһи-киһитэ буоллаҕа дии. Олохтоох усулуобуйа — олохтоох олоххо-дьаһахха, социальной-бытовой эйгэҕэ — олох-дьаһах эйгэтигэр, непрерывнай үөрэхтээһин — үргүлдүү үөрэхтээһин, эбэтэр тохтоло суох үөрэхтээһин, козел отпущения — бүү киһи. Сахаҕа «өлүү суолун нэтээгэннэн бүлээбиттэр» диэн өс хоһооно баар. Этаж — мэнгэһик (бизс этажтаах — бизс мэнгэһиктээх). Медицинскэй сизстэрэ — эмтир сизстэрэ, опера уонна балет государственной театра — сударыстыба уопаратын уонна балыатын тьйаа-атыра, главный редактор — сүрүннүүр эрдээктэр. Кини буоллаҕа дии үлэһиттарин сүрүннүүр сирэй киһи. Генеральной директор — Туттаах дэриэктэр. Аграрнай сектор — тьа хаһаайыстыбатын сүһүөҕө. Программа — сорок. Төрүт культура кабинета — Төрүт культура хоһо, кьһата, түөлбөтэ. Художник — ойууһут, дьүһүннүүт. «Ойууһут», «дьүһүннүүт» диэн арааһа түүр дьиннээх тыллара быһылаахтар. Быһыр нуучча тыһын киллэриэн иннинэ биһиэхэ да ойууһуттар бааллар эбит буолбат дуо. Народнай артист — норуот ойууньута. Быһыргы народнай ырыалары ылыһыг — норуот быһыргы ырыаларын ылыһыг. Старшай учуутал — аҕа үөрэтээччи эбэтэр үрдүк үөрэтээччи. Куруһуок — уһуйаан. Уһанарга, иискэ уо. д. а. уһуйуу, үөрэти буоллаҕа дии. «Доруубуя национальной күнэ» диэни «Чиргэл буолуу күнэ» дири ордук. Чиргэл эттээх-сиһинээх буолуу ханньк баҕарар омук кэскилэ. Сатира уонна юмор театра — көр уонна күлүү тьйаатыра. Сатира — куһаһыны күлүү гыһыны, оттон юмор — көрүдүөстөһүн, күлүү-салыы буоллаҕа дии. Бу биир-икки сыллааһыта нууччаларга кьирбит «рабочим визитом» диэн тылы тутта иилэ хабан ылан «рабочай сырыһынан» дири буоллубут. Саха киһитигэр «ыалды-тыты», «көрө» диэн атын бары-калий быһааран да биэрбэтэххэ мэнээк барбатахтара биллэр. Арай ыалдытыты бардахтарына ону «ыалдытыты бардылар» дэнэр ээ, холобур, ыһаахха эбэтэр мусойу көрө, «үлэни көрө» диэн эмиз тоһоолоон этиллэр дии. Тоҕо кьраны, биир эрэ тылы наһаа бириинчиктээн тутуһа сатыыһын диэмэн. Бири тьл элбэх тыты сизтэн киллэрэр диэн эһитим. Билиһин ити «рабочай сырыһынан» диэниэн сэдиптээн сырыһа, барыыга-кэлигэ сыһыаннаах бары тыллар нууччалыһынан этиллэр буолуохтара. Тьл диэн оннук. Кэми «сыал-сорок оностон», «сыаллыт-сорокпут» диэн тыллар олус хойуутук уонна күүркэтиилээхтик этиллэр буолулар. Эмиз «показухабытыгар» тардыһан эрэбит дуу. Сыал (цель) диэн нуучча тыла тылбаастаатахха «туһаайы» эбэтэр «тускул» (тосхол) диэн буолара буолуо. Онон «сыал-сорок оностон» диэни «туһаайы-сорок оностон» эбэтэр «тосхол-сорок оностон», дөссө таах «сорок оностон» дири сэмэй соғус буолуо. Дьининэн, бу күүркэтиилээх «сорок» диэн тылы туттубакка эрэ үлэ-хамнас туһунан кэпсээххэ, биллэриэххэ сөп. Саха сэмэйин сүтэрбэтэ буоллар, ыгыктыбылҕа сылдыһа этэ. Кукка-сүргэ, үтэскэ-туомна, сизргэ-майгыга (кэмэлдыгэ) сыһыаннаах итиилэри нуччалыы «Духовнай үөрэхтээһин» диилэр. Дьининэн, сахалыы «Айылгы үөрэҕэ» буоллаҕа дии. Мин санаабар, саха тылыгар биир элбэх өйдөбүлгэ туттулар тыл баар. Ол «онкул» диэн. Ону мин бу сурукпар хаста да тутунум. Бу имигэс тыһынан элбэх нууччалыы тыл өйдөбүлүн тылбаастыахха сөп. Холобур: «Олох элбэх онкулун (боппууостарын) хабыахха». «Үчүгэй онкулу (направлениены) тосхойор.» «Улахан онкул (программа) оһуһулунна.» «Үөрэх онкуллары (проблемаларын) үөрэти о да.

Айылҕа «үтүктүү сокуона» диэн эмиз бири күүстээх онкул баар. Тух барыта, кьылыһын-сүөлүүн көрбүтүн-истибитин үтүктэр. Ол көмөгүнэн суруга суох эрээри олон-хобутун, оһуоһабытын, хомуска ооньуурбутун быһыргы дьыл мьндаатыттан илдьэ кэллэхпит эбээт. Билиһин аан дойдуну барытын көрөбүт-истэбит. Онон үтүктүүбүт элбээтэ. Тьлбыт нуучча дьыһаа көстө. Туттунуубут-хаптыһыбыт эмиз уларыта. Саха киһитэ, айылҕа оҕото буолан, мэнээх-мэнээх сангарбат уонна чабырбат этэ, ол сэттин бэркэ бэксэ өйдүү этэ. Билиһин биһиги күрэттээхччилэрбит (спортсменнарбыт) атын омуктары үтүктэн, сахалыы сэмэйдэрин, сахалыы куттарын-сүрдэрин, сирэйдэрин сүтэрэн эрэллэр. Киһи туоратан көрөн олорон, сири-буору кьмаахтыах орулаһын-сарылаһын, өрүтэ көтүү, мэнгэ-халлаанга сурутуунан сунҕаныы бөҕө. Хата ити Колодко бэрт сэмэй тыллаах-өстөөх, туттан сылдыһылаах дьиннээх күрэттээхччи, киһи ытыктыыр киһитэ эбит. Кини ол иһин үрдүк ситиһиилэр. Итиник киһини таһара, айылҕа оҕо оностон, араһаччылаан эрдээ.

Тьл сүдү күүстээһин быһыргы-быһыргыттан дьон-аймах билэн кэллээ. Бу сүдү күүскэ үчүгэй мөлүүдүйэ, муусука холбостуона, ханньк баҕарар ырахан кьтаатарыан сөп. Саха гимин Улуу Айылҕа кэрэтинэн дуоһуйар, кини мунура суох үтүөгүтэр-өнгөтүгэр махтаһанар, кинини уруйдуур-айхаллыыр, алгыһыр тыллардаах кьлгас гьна суруйуохха уонна айылҕа баар эһин-кэрэ тьастартан (дорвооннортон) хомуллубут мөлүүдүйэлээх гьнаахха. Оччоҕо айылҕаттан ситимнээхпитин кэрэһили, ол иһин уһун үйэлэниэ, сүүһүнэн сылларга уларыбакка эрэ, дьону уһуйу. Аан дойду алгыһынан тутуллан турар үһү. Сүрдээх күүстээх, дириг бөлөсүпүтүлээх өйдөбүл. Тьһынан сэрини да күүттүүдүлэр, эйэни да түстүүдүлэр. Тьл оннук. Дьон ити үөһэ этиллибит өйдөбүлү эттэринэн-хааннарын, сүрэхтэринэн, өйдөрүнэн-санааларынан ылыналлара буоллар, сэрри суох буолуо этэ. Тьл баар бары өйдөбүлү биэрэр. Холобур, ханньк баҕарар дьон олохсуйан олорор сирэ бэйэтэ туһунан сирэйдээх, куттаах сүрдээх, ис тыһынаах. Ол эмиз тылтан тутулуқтаах. Холобур, Грознай аатын уларыһтатаах «грозная» буола туруо. Биһиги Дьокуускайбыт (Туймадабыт) болуоссаттара, уулуссалара сахалыы сыдыгы, кэрэни, тускул кэрэһилир ааттаахтара, тутуулары сахалыы оһуордаахтара, мандардаахтара буоллар сахалыы сэмэй, иллээх, сырдыкка тардыһар, ыалдытымсак дьонноох, тьһыс айылҕаҕа чэлгийэ турар дьиннээх хоту дьон (элбэх омук) куората буолуо этэ. Ону көрөөрү-билээри ыалдыт бөҕө сылдыһа этэ. Кьлтуурабытын, итэҕэлибитин кьпта билсизии этилэр. Маны биһиги дойдубутун дойду оностубут, сахалыы тыһынаммит ханньк баҕарар омук сүөргүлүү суоҕа. Хата, биһиги бэйэбит, өрөспүүбүлүкэбитигэр аалпытын ингэрибит төрүт олохтоох норуот эрээрибит төһүү ис күүспүтүн — тылбытын көйгөтүтэн норуот быһыытын сэмэйлэрбитин оносто сылдабыт. Маннай Ил Түмэн сахалара, «овальной зал» диэн этин «ньолбуһах саала» диригэ үөрөһүн! Оччоҕо тух барыта маннай кьраттан сагаланар уонна тэнийэр диэн айылҕа сокуонугар тирэвирэн, сахалыы сангарарга төннүүххүт уонна саха тыла чөл буоларыгар дьаһалы ылларга кьһаныаххыт. Дьобуруопа, Арасыйа тылларын сылыгар тьлбыт туһунан киэһниг кэпсэтигэр, дьаһалла ылыһыг! Саха аһыйы туарыттан элбэх да ойхотууну быһыһа суоҕа, хата, төрөөбүт төрүт тылы үчүгэйдик били, онон сангары быһыһаҕа. Чэ, наһаа куолулаары гьным быһыһылаах. Тохтуохха.

Бүтэһикпэр, саха өлөн эрэр тылын тилиһнэрэ сатаааччыларга уонна бары тылы туһанан үлэлээччилэргэ: курук кэтэһэр сэргэх сэнэнээх, кэрээбэт кэпсээннээх күндү-кэрэ дьоммутугар: хаһыат, араадыһа бары үлэһиттигэр сир үрдүгэр баар бары үчүгэй баҕарыбыт! Төрөөбүт тылгытын харах харатын курдук харыстаан! Тьлбыт чөл буоллаҕына, бэйэбит эмиз чөл буолуохпут, уу да, уот да ылыа суоҕа. Эһиги кэрэгтэригитигэр, өворлоргутугар, сизнигэригитигэр, дьолоргутугар, ситиһиилээх үлэни, үөрэһи, ыраас санааны, чиргэл эти-сиһи, чөл, алгыс курдук олоғу баҕарыбын! Ыра санаабыт ыбыстын! Иннигит сырдаатын, кэскилгит кэһээтин!

Дьарааһын МААРКАП
Аһааны с.
08.03.01 с.

Комсомол
80 сыла

ЫРААХ СИРТЭН ЫҢЫРЫЛЛАН КЭЛЭН

Сиртэн үчүгэй урдук үнүгүнү ылыы соруга Аҕа дойдуну көмүскүүр сэрйи иһингэр дааны күүскэ туруоруллубута. Пятилетка соруудахтара колхозтаахтарга саныаҕа сана былааннары, көрүүлэри ылыналларыгар модьуйаллара. Саха сирин колхозтара бурдугу уонна оҕуруот аһын көрөн-хараһан үүннэрэллэригэр оҕуруотта билигин да кыра этэ, онон бириэмэтигэр көдүүстээх көмөҥө наадыйаллара. Дойду үгүс уобаластара, ол иһингэр тыйыс климаттаах Сибиир, Дальнай Восток агротехническэй үөрэҥи баһылыыларыгар көмөҥө наадыйылары сыйыа улааппыта. Киин уобаластар колхозтара бурдугу, оҕуруот аһын үүннэринэн киэҥник дьарыктаналлара. Кинилэр үлэлэрин опыта тарҕанарыгар уонна биһирэбили ыларыгар правительство болгомтотун мэдлги уураар буолубута. Ол курдук Новосибирск уобалас Кемеровской оройуоннааҕы «Социализм суола» колхоз кыраҕас сирдээх уобаластартан киэҥ сирдээх уобаластарга, кинилэр колхозтарыгар дьону көһөрөн аҕалан олохтуур туһунан партия, правительство дьаһалын итиитик эррэдэлээн көрсүбүтэ. Ити туһунан Нам улуунун «Колхоз сирдэйтэ» хаһыата 1940 сыл муус устар 4 күнүгэр бу курдук суруйбута: «Социализм суола» колхоз ити үчүгэй почина биһиги дойдубут уонунан тыһыынча колхозтаахтарынан итиитик эррэдэлээн, дохсун долгунунан иннин диэки хаамар», — диэн. Итиннэ туһаайыллыбыт дьаһаллар туту ылыллан испиттэрэ. Биһиги оройуонмутугар ити кэмгэ тыа хаһаайыстыбатын новатордарын, стахановецтарын, ударниктарын VII оройуоннай слеттара ыгытылыбыта. Бу слетка собурууттан көһөн кэлэр дьону ыгытар туһунан боппуруоһу дьүүллэспиттэрэ. Боппуруоһу өссө эрдэ үлэтигэр депутаттарын оройуоннааҕы сәбиэтэ дьүүллэспитэ. Атын уобаластартан көһөн кэлээччилэри көһөрөн аҕалан олохтуур туһунан дьаһалын слет кыттыылаахтара биер санаанан өйөөбүттэрэ. Киин уобаластартан колхозтаахтары көһөрөн аҕалыга бөлөмнэни үлэни ыытар туһунан стахановецтар уонна ударниктар оройуоннааҕы ити слеттара киэҥ уурааҕы ылыбыта. Уураахха бу курдук этиллибитэ: «Саха АССР совнаркомун 1940 сыл кулун тутар 27 күнүнээҕи уурааҕын истэн баран, стахановецтар уонна ударниктар оройуоннааҕы слеттара биһиги оройуонмуту колхозтарыгар Шмидт, Каландарашвили, Ленин, Жданов, Сталин, Буденнай ааттарынан, «Кыһыл Дәриэбинэ», «Кыһыл Партизан» колхозтарга олохтуурга», — диэн.

Оттон кэлин 1940 сыл муус устар 6 күнүгэр Ленин аатынан колхоз 25 хаһаайыстыбаны ыгытарынан туһунан информацията бәчээтэммит. Эмиэ бу күн «Кыһыл Дәриэбинэ» колхоз уонсай муньаҕы буолбута. Муньахха 83 колхозтаах кэлбит. Сивцев Семен Петрович дакылаат оҕорбут, 18 киһи тыл эпит. Оттон Жданов аатынан колхоз 10 хаһаайыстыбаны ыларга сорук туруоруммут. 1940 сыл от ыйын 12 күнүгэр «Колхоз сирдэйтэ» хаһыат «Көһөн кэлэр колхозтаахтары толору бөлөмнөх көрсүбүн!» — диэн инники ыстатыыта бәчээтэммит. Онно: «Киин уобаластартан көһөн кэлэр колхозтаахтарга сөптөөх усулуобуйаны бөлөмнөһин — бу олохтоох партиянай, советскай тәриятәләр уонна сир органнарын туһааннаах соруктарынан буолар» — диэн кичэйон этиллибит. Никольскай нәһилиэгин Каландарашвили аатынан колхоз киин уобаластартан көһөн кэлээччиләргэ 3

дьэни анаабытын туһунан эмиэ этиллэр. Хамаатта нәһилиэгин Ленин аатынан колхоза 6 дьэни анаабыт. Бу колхозка кирпиичэ үктүүр 9 киһиләэх биригәэдә тәриллибит. Ити курдук Нам оройуонун колхозтара көһөн кэлээччиләргә ыдыктаах санааны ылыммытара, улахан көмөнү оҕорорго бөлөмнөһмүттәрә.

Украинаттан Саха сиригәр көһөн кэлбит колхозтаахтар 1940 сыл балаһан ыйын 19 күнүгәр Саха АССР Министрдерин Советын иһинэн үләлиир көс дьону олохтуур отдел начальнига С.З. Борисовка приемга сылдьан, 26 хаһаайыстыба Нам оройуонугар тахсарга быһаарыммыттар. Ол курдук Ленин аатынан колхозка 10 хаһаайыстыба, 36 киһи, ити иһиттән үлэни кыайара 23, «Кыһыл Дәриэбинә» колхозка 7 хаһаайыстыба, 30 киһи, үлэни кыайар саастааҕа 19, «Кыһыл Партизан» колхозка 9 хаһаайыстыба, 32 киһи, үлэни кыайара — 17.

Ити кэмгә олохсуйа кэлэр дьон тохтуохтаах колхозтарыгар сир салаатын үлэтигэринэн характеристика бәриллибит. Ленин аатынан колхоз оройуонга саамай бөдөн хаһаайыстыба. Үлэһит илии, сүһүс асбүгәр баар. Сир үлэтинэн дьарыктанарга сирдә-уота үчүгәй. «Кыһыл Дәриэбинә» колхоз оройуон бөдөн колхозтарыттан биридәстәрә, үгүс ахсааннаах сүһүлүлөх, киэҥ бааһына сирдәэх, ыһыы сирин кәһэтәр толору кыахтаах. «Кыһыл Дәриэбинә» колхоз 1940 сыл сәтиннә 25 күнүгәр күүһүн-кыағын туһунан манньк этиллибит: 199 үлэни кыайар колхозтаах баар, 490 ынах сүһүлүлөх, 504 сыгылаах, 20 сибиннәләэх. «Кыһыл Партизан» колхоз Лена өрүс сирдәгин кыайа сыгар, оттуур үчүгәй сирдәэх, оройуон улахан уонна үчүгәй үлэләэх хаһаайыстыбаларыттан биридәстәрә. Үлэһит илии тийбәттигәр туту ситэ ытытылыбыт. Сир үлэтинэн дьарыктанарга кәскилэ улахан.

Нам оройуонугар көһөн кэлэр дьон сөччө уһунук күүтәрбәтхәтәрә, утуу-субуу кәлитәлэбиттәрә. Ити туһунан «Колхоз сирдәйтә» хаһыакка бу курдук суруллубут: «Биһиги ыгырыбытынан кәлибит украинецтарга бырааттыы эррәдә!» — диэн сир-сир аайы ыйаммыт лозуннар күһүгүгү тылатан аргыйы аҕай тәлимнилләр». 1940 сыл балаһан ыйын 25 күнүгәр Украинскай ССР Полтавскай уобалаһыттан бәйләрин баҕа өттүләринэн кәлибит бастын колхозтаахтары кытта көрсүһүү буолла. Ленин аатынан колхоз 4 дьэни бөлөмнөһбит, әлбәх бородуукталарынан, оҕуруот астарынан кәһин уурбута. 10 чаас саҕана 3 массьынаҕа тизлән кәлибиттәр. Карабейкай Никита Николаевич тыл эпит. Ити көрсүһүгә 425 киһи кәлибит. Бу иннинә аҕай балаһан ыйын 22 күнүгәр «Кыһыл Дәриэбинә» колхозка улахан көрсүһүү буолбута. 200 киһи көрсүһүүгә кәлибит. Сакун Павел Емельянович тыл эпит: «Полтавскай уобаласка колхозтарбыт хонууларыгар таһаарылаахтык үлэләбиппит курдук, Саха сирин колхозтарын хонуутугар үлэлиэхпит» — диэн долгутуулаах тыл дуораһыйбыт.

Согурууттан көһөччүләр кәлләләр эрдә биллибитә, онон бөлөмнәни сүпсүргән бөҕө буолбута. Маньаха турар-турбат барьга кытыбыт. Колесов Афанасий Иосифович райсовет исполкомугар докладной суруга манньк ис хоһо-

онноох: «Мин «Кыһыл Дәриэбинә» колхозка көһөн кәлээччиләр бөлөмнәригәр тахсыбытым. Атырдыах ыйын 22 күнә: Манна үлә олох суох этә. Ону бырабылыанньаны кытта былаан оҕорон балаһан ыйын 1 күнүгәр бүтәрәргә былааннамытга, өрөмүөнчә 11 дьахтар, 2 эр киһи аанаммыт. 1. Дьэи сыбанан бүтә. 2. Икки бөлөм кырыбаат көһүннә, 10 остоул кырааскаланан бүттә, 20 олоппос кырааскаланан бүттә, 10 ыскамайка оҕоһулунна. 3. Тутуу олоρχ бүтәрәргә балаһан ыйын 1 к. дьаһал бәрилиннә. 4. Атырдыах ыйын 31 күнүгәр 4 эр киһи үләлиир. Аһынан бөлөмнәни манньк: сәлиһиннәй бурдук (сеянка) 32 кг., саахар 10 кг., бирәәнник 1 кг., чәй 1 кг., чүмәчи, туус, эт 100 кг., арыы 6 кг., танас 20 м. Итини таһынан соҕуопка сыанатынан хортуоппуй 160 кг., оғурсу 1000 устуука, сәлиһиннәй бурдук 320 кг., арыы 30 кг., үүт 100 кг., сүгәй 20 кг.

«Кыһыл Дәриэбинә» колхозка өссө манньк мероприяте ыгытылыбыт. Райсовет боломуочунайа 1940 сыл атырдыах ыйын 30 күнүнәгү отчуотуттан ылыллар. Бәлэхтәри сурутууга биер комсомол аанаммыт. Онуоха 13 киһи көмө биэрәргә суруллубут. Холобура, боросунак 2, куурусса 7, арыы 4 кг., сүгәй 6,5 кг., отон 9 кг.

Дьэ ити курдук колхозтар салайааччылары көһөн кэлэр колхозтаахтарга араас өрүттәэх көмөнү оҕорорго бөлөмнөһмүттәрә. Кәләр дьон турар бәйләләр эрә кәлләләр. Бука, дойдуларыттан аттаналларыгар ол сиргә барьта бөлөм, дәлэй диэбиттәрә буолуо. Ол иһин детдомна эбәтәр интернакка олоρχ кәләр курдук санааһын баара да чачхы. Саха сиригәр ити кэмгә олох ыарахан этә. Колхозтар дохуоттара үгәтәлэбәт. Ас-танас бәрт кырыымчык. Ол уура сатыыр кәһилләрә бәйләләригәр бәрт наадалаах эбитә буолуо.

Оройуоннааҕы сәбиэт исполкомун председәтәлэ Протодьяконов 1940 сыл алтыннны 3 күнүгәр Саха АССР Министрдерин Советын иһинэн үләлиир көһөн кәләр дьону олохтуур отдел начальнига С. Борисовка докладной түһәрбит. Онно көһөн кәлибиттәр Дьокуускай куоракка кәлән баран, ичигәс таһаы ситә булбатахтары, онон хааччылыгы ситәтә суоғун туһунан этилләр. Ленин аатынан, «Кыһыл Дәриэбинә», «Кыһыл Партизан» колхозтарга олохсуйа, үлэли кәлибит дьон, кыдыаннаах кыһын кәлибитин үрдүнә, хаатынка, үтүлүк, бәргәһә, сон о.д.а. танаска наадыйылары көстүбөтөх. Ону булан биэрәлләригәр правительствоттан көрдөспүттәр. Холобура, улахан дьон уонна оҕо хаатынката 45 паара, истәэх сон 45, бәргәһә 38, үтүлүк 48 паара... Итини таһынан үгүс ахсааннаах иһит-хомус, хаһаайыстыбаннай инвентар, туттар сәпсәбиргәл. Докладнойа киниләр туттан эрәр харчылары суоҕа ыһыллар.

Нам улуунун үлэлән итилләччиләр ыраах сиртән ыгырыллан кәлибит дьонго амарах сыһыаннарын, эйгәс майгылары көрдөрбүттәр. Ол курдук бәйләләр төһө даһаны бәрт кырыымчыктык аһаан-танган олордоллор улахан көмөнү оҕорбуттара. Ленин аатынан колхоз 483 киһилә бурдугу, 92 киһилә эти, 19,4 киһилә арыыны, 160 киһилә хортуоппуйу, оҕуруот аһын, 10 ынаҕы, 10 сибиннә оҕотун, Кы-

һыл Партизан 288 киһилә бурдугу, 36 киһилә эти, хортуоппуй уонна оҕуруот аһын, ону таһынан 9 ынаҕы, 9 сибиннә оҕотун, 27 кууруссаны, оттон Кыһыл Дәриэбинә колхоз 256 киһилә бурдугу, 28 киһилә эти, 24 киһилә арыыны, 8 ынаҕы, 8 сибиннә оҕотун, 16 кууруссаны бәлэх биэрбиттәр.

Кәли дьону дьоғурдарынан көрөн, салайар үлгә даһаны хотойтук анаабыттара. Ити кэмгә биһиэхә бәйбәтигәр салайар үлэһит тийбәт этә. Ленин аатынан колхозка Женкулов Иван Яковлевич кулууп сәбиэдиссәйиннә, Проскурия Николай Николаевич завхонунан, Кыһыл Партизан колхозка Савелло Иван Терентьевич колхоз председәтелиннә, Нагоренскай Петр Степанович партиянай тәригтә секретарынан, Кыһыл Дәриэбинә колхозка Жовноватый Иван Иванович колхоз председәтелин солбуяааччынан, Сакун Никифор Терентьевич сибиннә ферматын сәбиэдиссәйиннә, Головаха Иван Иванович оҕуруот биригәдәтин биригәдәйириннә аһаан үлэләбиттәр. Итинник ис хоһоонноох сибидиәннәни үлэһиттәр депутаттары оройуоннааҕы сәбиэттин председәтәлэ Протодьяконов 1941 сыл олунньу 5 күнүгәр правительствоҕа биэрбит.

Кыһыл Партизан колхоз оҕуруотун биригәдәтин биригәдәйириннә үләлиир И.В. Курган Саха АССР правительствотын переселенческәй отделын начальнига С. Борисовка манньк ис хоһоонноох суругу ыһыпта: «Оҕуруот биригәдәтигәр киһи сөччө ымсыырбат балаһыанньата баар. Кәлибит дьон оҕуруокка бары үчүгәйдик сыстан үлэли иликтәр. Хаары типтәри үлгә сүнһүнүн бүтәрилиннә, парниктарга ноһуом таһылынна, бааһыналарга 450 тонна органическай оғуруду тизийлиннә, биер тонна кул кутулуна. Ити да үрдүнән туттар сәп-сәбиргәл букатын тийбәт. Арааманы таастыргар матырыяалыт олох суох, замазка да, ыһыы сизмәтә да тийбәт, адьас көстүбәт. Үлэни хойугаан, 1941 сыл олунньу ый иккис агарыттан әр саҕалаатыбыт». С. Борисов сурукка эпизети телеграмманан биэрбит: «Кәли дьонтон оҕуруот биригәдәтин тәригит, аһынан хааччыыҕ, отонноох мастары олордунан дьарьытаньыҕ».

Ыгырыллан кәлибит дьон үгүстәрә тахсыылаахтык үлэләбиттәр, онон дьон сөбүүтүн-махтайыгытын ылыбыттара. 1940 сыл үс ыйыгар үчүгәйдик үлэлән үгүс көлөһүн күнүн аахсыбыттәр. Голюшко Гордей 95,29. Проскурия Николай 88,19. Желкунов Иван 114,53, Деримарко Макар 114,22 көлөһүн күнүн аахсыбыттәр. 21 киһи барьта 1247,88 көлөһүн күнүгәр үлэләбиттәр. Колхоз сирдәйтә хаһыакка: «Көһөн кәлибит колхозтаахтар кәскилләх ситиһиләрә» — диэн ыстатыыа бу курдук суруллубут: «Кыһыл Партизан» колхозка көһөн кәлибит колхозтаахтар үлә сана өрө көтөҕүлүүгүн үөскәттиләр. Ол курдук 6 күн 221 га изиннәх бааһына сирин сизмәтин астаатылар. Ити да буоллар кәли дьон аһыыр аска, таһнар танаска, хаһаайыстыба, дьэ-уот малыгар-салыгар ороскуоттара олус улахан эбит. Кыра колхоһу эһәр суолга киирбиттәр. Кәли-эхтәриттән үлэләбәккә олордоллор. Биһиги тыйыс күммүт-дьылбит ки-

ниләри чаҕыппыта. Дьэ ол иһин оройуонтан республика салалталарыгар ити туһунан суруктар кииртәлэбиттәр. Кәли дьон ороскуоттары хайдах сабар туһунан боппуруос үгүс санааҕа аҕалыта. Киниләр Украина Полтаватын курдук олус ыраах сиртән күүлэйдии, бырааһынньыкты кәлибит буолбатахтар этә. Саха сирин курдук тымныы климаттаах дойдуга, олох ыараханьттан чугуйбакка, утары баран, олох олоро, ууһуутәнийә кәлибит дьоннор. Киниләр сүрүн соруктарынан үлгә дьарьктарынан сир кытта уоһә үрдүк агротехническәй ньымалары, оҕыттары туһанан, туттан бааһына уонна оҕуруот аһын олордор сирдәри быраапсайдык туһанары ааҕаллар. Туһанылыба кка сытар уонна көдүүгә суох туһаныллар сирдәр оччотооҕуга оройуон колхозтарыгар дәлэй этиләр. Кураайы сирдәэх-уоттаах алаастартан өрүс сүнһүн колхозтарыгар талаһы саҕаламмыт кэмә этә. Бурдугу киэҥник ыһан, оҕуруот аһын дәлэччи олордон оройуон уонна Саха сирин сайдар кәскили тускулааһын — бу көһөн кәлибит дьон инники былааннарынан буолбута.

Күһүн, сир тонгон эрдәбинә кәлибит дьон эһилли сааһы күүтәлләр. Саас барахсан мичээрә күлбүтүннән, сайа тыһын кәләр, оо, төһөлөөх үөрүүнү, сәргәхсийинни аҕалыа этәй? Олоро, үлэли тийгән кәлибит дьон, бастаан ыалдыт тәгә, ол быһааннаах сайын кәләрин 8-9 ый күүтәргә тийгәләр. Киниләр кыратык да мунчаарбакка государство, колхоз көмөтүгәр бүк эрәннән тийгән кәлибиттәр чачхы. Эһил күһүн сир быһаһын сомсон ылаахтарыгар диэри бөсхө аһаан, танган олоруооха наада курдук. Ол да иһин ыал ыалынан, аймах аймаһынан көһөн кәлибиттәр. Итиччә әлбөх ахсааннаах дьон ороскуоттара да сөүмәр. Ити туһунан Кыһыл Партизан колхозтан Охлопков Нам оройуонун сирин салаатыгар, суруйбут сайабылыанньагыгар бу курдук этилләр: «Биһиги колхозка киин Украинаттан 8 хаһаайыстыба, 30 дууһа 1940 балаһан ыйын 28 к. кәлибит. Колхоз авансанан манньк аһы биэрбит:

1. Арыы 335,5 кг. 10/0 — 3355 солк.
 2. Эт 873 кг. 3/40 — 2968,2 солк.
 3. Бурдук 474 кг. 2/70 — 1279,80 солк.
 4. Хаппыыста 890 кг. 0/45 — 400,5 солк.
 5. Үүт 512 кг. 0/15 — 76,8 солк.
 6. Төбө 14 кг. 0/50 — 7 солк.
 7. Харчынан ылбыттара — 3679,07 солк.
 8. Сизмә отхода бөсхө — 920 кг. Барьта — 11766,37 солк.
- Ити тас өттүннән үһә этиллибит 30 киһи атырдыах ыйын 30 к. 6 ый устата аһыыр астар суох. Ити туһунан урут ылбыттарыгар ханньк да быһаары суох. Урут ылбыттарыгар төлөбүрдәрә олус әлбәтә. Оттон 1940 сылга үлгәһилибит фонда 19470 солк. коммулан госбаанна киириэхтәгә киирбәккә турар.
- Мин санаабар, хаһаайыстыба ахсын биердii өвөлөөх ынаҕы харчытыгар эбәтәр бөсхө биэрәргә сөп уонна бурдук колхозка суох. Хантан хайдах сизтәри быһаараргытыгар. Эти, арыыны биер киһиэхә төһөнү нуормалаан биэрәри нуормалаан сүбәлииргитигәр».

Кыһыл Партизан колхозтан Охлопков ити суруга саамай сөптөөҕө кестән, оройуон салалтата сөччө уһунук күүтәрбәккә уталытылыбат дьаһалы бу курдук оҕорбута.

(Бүтүүтүн 4 стр. көр)

Улуус баһылыгын дьаһала ЫЫР БАЛЫҒЫ СААСКЫ-САЙЫҢҢЫ КЭМНЭ ХАРЫСТААҢҢЫ МЕСЯЧНИҒЫҢЫ БЫТАР ТУҢУНАН

СР (Я) балыктааһынгна сокуонугар сөп түбәһиннәрән Нам улуунун территориятыгар сааскы-сайыҥҥы кэмнә ыыр балыгы харыстааһынгна месячнйгы ыытарга.

1. Месячник ыам ыйын 20 күнүттән бәс ыйын 20 күнүгәр дьылы билләрилләр.
2. Месячник кэмигәр улууска баар күөлләртән ураты Лена, Алдан өрүстәргә, киниләр салааларыгар мунхалааһын, илимнәһин бобуллар.
3. Любительскай уонна спортивнай балыктааһын быраабылаларын 8.3, 8.4 ыст. олобуран Саха сирин ууларыгар, ол иһингәр Лена өрүскә нәһилиәннәләэх пууннартан 2 км. сир иһинэн биер киһиэхә биер илиминнән, күөгүннән, лицензиялаах биригәдәләргә балыктааһыны көңүлүлүүргә.
4. Месячник кэмигәр Көгнәмәгә, Ханчалыга, Беленькәйгә, Тумараҕа, Арыылаахха мотуордаах оҕочонон сырыыны боборго.
5. Ити кэмнә балыктааһын бобуулаах учаастактарыгар Буденновкаҕа (лоциянан 1569 — 1577 км.), Песчанайга (лоциянан 1517 — 1530 км.) бөдөн уонна кыра суднолар тохтуулларынан боборго.
6. Айылда харыстабылын Нам улууһунааҕы инспекцията

(Р.Н. Мохначевскай) нәһилиәннә ортогугар месячнйгы өйдөтөр уонна быһаар үлэни ыгытаругар.
7. Бу дьаһал туолуутун контуруолун айылда харыстабылын улуустааҕы инспекциятыгар сүктәрәргә (Ю.П. Ермолаев).
Нам улуунун баһылыга А.Н. ДЬАКОНОВ

УЛУУС ДЬАҕАЛТАТЫН ЭКОНОМИКАҒА УПРАВЛЕНИЯТИ СИРИ ХОРУТУУ СЫАНАТЫН ТУҢУНАН МАНЬЫҒЫ ИҢИТИННЭРЭР

1. 1 гектар сирин МТЗ тракторынан хорутуу бириэмәтә 3 ч. 18 м., ДТ тракторынан — 2 ч. 06 м. тәһнәһәр.
2. 1 чаас үлә иһин (үлә төлөбүрүн ороскуотун, нолуоктары, уматык-оғуноохтуур матырыяаллары 1 чааска МТЗ-га 6,1 л., ДТ-га 7,6 л., амортизацияны гаражка туруорууну о.д.а. килләрән туран) МТЗ тракторга — 167 солк. 89 х., ДТ тракторга — 197 солк. 94 х.
3. 1 га сирин хорутууга трактор кәлигитин-барытыгын учоттаабакка туран төлөбүрә манньк: МТЗ — 3,18 х 167,89 = 533 солк. 89 х. ДТ-75 — 2,06 х 197,94 = 407 солк. 76 х.
4. 1 га сирин хорутууга трактор турар сириттән хорутар сиригәр диэри кәлигитин-барытыгын ороскуота: хорутуулар сир 8 км. сиргә диэри буоллаһына (кәли-ба-

ры) бириэмәтә — МТЗ-га 0,4 ч., ДТ-га — 0,53 ч. МТЗ — 0,4 х 167,89 = 67 солк. 1 х. ДТ-75 — 0,53 х 197,94 = 104 солк. 91 х.
5. 1 га сирин хорутуу кәлигилин-барытыгын сыаната МТЗ — 533,89 + 67,16 = 601 солк. 05 х. + НДС 20% 120,21 = 721 солк. 26 х. ДТ-75 — 407,67 + 104,91 = 512 солк. 58 х. + НДС 20% 102,52 = 615 солк. 10 х.
1 суотай сирин (100 кв.м.) хорутууга сыана: МТЗ — 7,21 х 5 = 36 солк. 05 х. ДТ-75 — 6,15 х 5 = 30 солк. 75 х.
Манна 5 диэн — чааһынай сектор уһаайбата кырааһынан сибезстән сирин хорутууну коэффициена. Холобур: 15 х 20 м. кәзмөйдәэх сирин МТЗ тракторынан хорутуу — 15 х 20 = 300 кв. м. эбәтәр 3 суотай. 3 х 36,05 = 108 солк. 15 х. Онон 15 х 20 м. сирин хорутуу сыаната 108 солк. 15 х. тәһнәһәр.
Итинник сирин ДТ-75 тракторынан хорутуу сыаната 115 солк. 31 х.
Бу сыаналар Нам улуунун тыатын хаһаайыстыбатын производственной управлениетын бирикәһиннән бигәргәтиллибит нуормаҕа төрүттәннән олохтонуглар.
Бу быһаары сүбәлиир характердаах, онон сирин хорутууга бу сыаналары туһаныаххытын сөп.

